

«ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ»

ЗБІРНИК
МАТЕРІАЛІВ
IV МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

КИЇВ
18 – 19 листопада 2014 року

УДК 2 (271)
ББК 86.372
П – 68

Видано з благословення
Святійшого Патріарха Київського
і всієї Руси-України
ФІЛАРЕТА

Під редакцією
митрополита Переяслав-Хмельницького
і Білоцерківського ЕПІФАНІЯ (Думенка)
та протоієрея Віталія КЛОСА

П – 68

Православ'я в Україні : Збірник матеріалів IV Міжнародної наукової конференції / [під ред. митроп. Переяслав-Хмельницького і Білоцерківського Епіфанія (Думенка) та прот. Віталія Клоса]. – К. : [Київська православна богословська академія], 2014. – 939, [5] с.

Статті подано із збереженням авторської редакції, правопису й форматування тексту.

© Київська православна богословська академія, 2014
© Автори статей, 2014

Патріарх ФІЛАРЕТ (Д)
Слово до учасників
«Православ'я в Укр

СВЯЩЕННЕ І

ієромонах ЄФРЕМ (Хом)
Біблійні основи чер
О. М. КОШЕЛЬ, І. О. СТА
До питання виданн
Євангелія 1905-191

Т. І. КОТЕНКО
150 років першому
українською мовою

А. В. ГУЛЬ
Компаративний ана
в Старому та Новом

Б. Б. ДАНИЛЕНКО
Нове життя у Христ
духовного народжен
з концепцією св. Па

І. М. МИЗЮК
Наукові факти в кве

Т. С. МИШЛЕНИК
Сходження Святого
як запоруку вічного

протоієрей Олександр Т
Пастирська допомог
епідемії ВІЛ-інфекції

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

А. М. КИРИДОН

«На Майдані коло Церкви...»
(Місія Церкви в Революції Гідності) 179

Н. Д. КОВАЛЬЧУК

Християнський екзистенціал в контексті
концепту софійності в київській культурі 189

М. І. ПІРЕН

Духовність як чинник злагоди,
толерантності, консолідації та соборності
сучасного українського суспільства 195

М. С. ТИМОШИК

Ідеологія Української Православної Церкви як прояв
національного духу в церковному житті українців 203

П. М. ЯМЧУК

Ясне світло Господньої істини (міркування про деякі
проблеми вітчизняного християнського буття в ХХІ ст.) 208

Ю. Г. БОРЕЙКО

Семіотичний вимір традиції
в контексті повсякденності релігії 230

М. В. ДОЙЧИК

Апологети християнства про гідність людини 239

М. П. МІРЕЦЬКИЙ

Українська православна діаспора Канади 245

Р. CZUPRYNIAK

Wpływ genderyzmu na funkcjonowanie rodziny 252

ЦЕРКОВНА ІСТОРІЯ

митрополит МІШЕЛЬ (Лярош)

Автокефалія місцевої (локальної) православної церкви
завжди встановлювалася на підставі Апостольського
34-го Канону (переклад О. І. КИСЛЮКА) 258

протоієрей Віталій КЛОС

Відродження православної ієрархії Київської Митрополії
Єрусалимським Патріархом Феофаном у 1620 році 293

Н. Д. КОВАЛЬЧУК

Християнський екзистенціал в контексті концепту софійності в київській культурі

У статті аналізується сутність християнського екзистенціалу в контексті концепту софійності в київській культурі крізь призму східнохристиянської теології, де Богородиця стає втіленням Софії. Друга важлива складова, яка розкриває сенс софійності є ідея місцевого устрою, яка репрезентована в удейній програмі та в іконі Софії Київської.

Ключові слова: Богородиця, ікона, іконостас, ікона Софії Київської, Оранта, премудрість Божя, Софія Київська.

Проблема софійності має стародавнє коріння і завжди виступала об'єктом прискіпливого дослідження. В стародавній Греції була розроблена софійна концепція буття, яка виходила з подвійного уявлення про розум: як Логосу — інтелекту, і як Софії — мудрості самого прояву буття. В біблейській Премудрості Божій концепція Софії виступає як єдність тварі, творця і творіння. Багато уваги дослідженню різних аспектів Софії приділили Г. Сковорода, О. Блок, В. Соловйов, П. Флоренський, С. Булгаков та інші. В останні роки з'явилась ціла низка праць, присвячених аналізу софійності. Аналізу семантичного змісту софійності присвятив свою працю В. Топоров. С. Аверинцев розглядає концепцію софійності в контексті Софії Київської як головного храму стародавнього Києва. С. Кримський в своїх працях розглядає софійність як архетип української культури. М. Кисельова проводить своє дослідження Софії в контексті аналізу книжності доби Київської Русі (висвітлення головних аспектів софійності у Святому Письмі як головної книги християнства). Проблема цілісного аналізу концепція софійності в контексті християнства, як і відповідно аналіз цього феномену в контексті київської культури, залишається актуальною і сьогодні і виступає метою даної статті.

Цікавими в цьому аспекті є дослідження відомого вченого С. Аверинцева. Він у міфологічному образі богині мудрості Афіни Палади зазначає чотири головних риси: "1) діви, 2) матері, 3) любові до благозаконних міст, 4) готовність заступитися за ці міста перед верховним богом і тим самим врятувати їх"¹. Всі ці чотири якості увійшли у візантійське уявлення про Богородицю, а пізніше, з прийняттям християнства в Київській Русі, становило основу розуміння Богородиці в цій культурі. Цікавим є той факт, що

в християнстві Богородиця виступає одночасно і як Пріснодіва, і як Матір. Це не є суперечністю, бо в вищому образі Пріснодів, цнотливість не тільки не заважає дітонародженню, а робить його максимально благим.

В християнській, особливо східно-християнській теології, Богородиця стає втіленням Софії. Це пояснюється і традицією особливої ролі жіночого початку в українській ментальності, яка йде від часів Київської Русі, і православним розумінням жіночого опосередкованого відношення людини до Бога, і якостями Богородиці, які втіленні в різних назвах ікон.

Між Богородицею і світом існує не тільки зв'язок, але й пряма онтологічна єдність. Нема більш близької до світу, більш космічної істоти ніж Богородиця, яка в своїй особі зображує софійність всієї тварі. "При цьому софійному, вселюдському і космічному значенні зображення Богоматері в іконі зберігає її особистістний характер. Це не тільки ікона Цариці неба і землі всієї, але і Діва Марія, яка має відповідну особистість і свою особисту долю на землі (що особливо ясно проявляється і в іконах Богородницьких свят)" — писав С. Булгаков².

Богородиця була першою в світі, кому було дано спостерігати втілену живу мудрість, яку Бог явив на землі. Як зазначає О. Сирцова: "Особливість пізнання цієї живої премудрості, порівняно з усіма іншими, хто пізніше прийняв істину Христа, полягає в тому, що Богородиця могла бачити і відчувати цю живу премудрість у глибині власного єства очима материнства"³. Нерозривність Богородиці з її сином знаходить своє відображення в зображенні Діви Марії з Немовлям. В цьому сенсі ми бачимо єдність Божого і тварного початку — ікона Богоматері з немовлям належить до ікон софійних. З другого боку, Діва Марія є святіший сосуд Духа святого, духоносиця, і ікона Богородиці, особливо без немовляти, є людський образ Духа святого. Тому її ікона є іконою всього святого, духоносного людства, іконою церкви.

Образ Богородиці пов'язаний з ідеєю апокатастасису, як ідеєю милосердя і можливості кінцевого спокою для усіх. Про що нам свідчать, передусім, тексти грецького Апокаліпсиса. В інтерпретації перекладного Апокаліпсису у слов'ян акцент робиться на благу роль Богородиці у потойбічному світі і полегшенні страждань та мук грішників. В цьому сенсі співчуття Богородиці до грішників в пеклі є суттєвою силою онтологічного апокатастасису світу.

В такому контексті важливо зазначити, як пише Сергій Кримський, що з семантичного боку "Київ нібито персоніфікує екс-

но і як Пріснодіва, образі Пріснодіви, нню, а робить його

ський теології, Бо-

ський теології, Бо-
я і традицією осо-
ментальності, яка
розумінням жіно-
о Бога, і якостями

язок, але й пряма
віту, більш косміч-
бражує софійність
ому і космічному
е її особистістний
лі всієї, але і Діва
особисту долю на
к Богородницьких

дано спостерігати
к зазначає О. Сир-
ості, порівняно з
а, полягає в тому,
иву премудрість у
ерозривність Бо-
ня в зображенні
о єдність Божого
лям належить до
іший посуд Духа
о без немовляти,
оною всього свя-

катастасису, як
ою для усіх. Про
о Апокаліпсиса.
слов'ян акцент
ному світі і по-
сенсі співчуття
илою онтологіч-

ше Сергій Крим-
ерсоніфікує екс-

клюдивну по своїй духовній інтенсивності осану Богородиці"⁴.
Про це свідчить те, що більшість київських храмів присвячено
Богородиці. Наприклад, перший, після прийняття хрещення,
храм в Києві, Десятинна церква, символізує Благовіщення. Бла-
говіщенською була і надбрамна церква Золотих брам. Образу Бо-

говіщенською була і надбрамна церква Золотих брам. Образу Бо-
городиці була присвячена і головна церква Подолу — Пирогоща.
Споруди церков Києво-Печерської лаври присвячені основним
подіям в житті Божої Матері — від батьківського початку (Ганоза-
чатьєвська церква,) Різдва (церква і дзвіниця Різдва Богородиці)
до кінця її земного шляху (головний Успенський собор).

З іншого боку, як доводить С. Кримський в вищезгаданій праці,
осанна Богородиці була особливо актуальною в Києві, який про-
тягом багатьох тисячоліть був центром поклоніння бісівським
силам в самому їх небезпечному, з точки зору християн, варіан-
ті — відьмацьких силах. Сам центр княжого Києва, практично вся
його територія, стояла на великому язичницькому цвинтарі. Такі
ж самі могильники протягались на північ від міста через Лису
гору (Юрковицю) до Кирилівських височин.

Тут протягом багатьох століть творились "богопротивні", з
християнської точки зору, ритуали і таїнства — те, що Церква на-
зиває "мерзотністю перед обличчям Господа". Це були, передусім,
ритуали і таїнства, які були присвячені почитанню Баби — Смер-
ті. Присвячені Богородиці Десятинний храм, собор святої Софії,
потім і Кирилівська церква, ніби то освячували ці, просочені
жертвовною кров'ю, місця. З невідомих причин, залишилась нео-
свяченою Лиса гора, яка і стала антиподом Софії в системі духо-
вно-ціннісних координат.

Віра в таємничі зібрання і шабаші відьм збереглась в хрис-
тиянську добу протягом багатьох століть. Її центром була Лиса
гора, яка розташована поблизу Подолу. Присутність Лисої гори
свідчила про інший світ та інші цінності, які якісно відрізнялись
від православних цінностей християнства, які виступали в якості
"захисних стін" віри.

Другою важливою складовою частиною, яка розкриває сенс
софійності, є ідея місцевого устрою. "Премудрість побудувала
собі будинок," — такими словами починається відома дев'ята гла-
ва Книги приповістей. Будинок — це завжди образ упорядковано-
го світу, який протистоїть хаосу і дисгармонії.

Київ, як столиця Русі, виступає не тільки як ведучий політич-
ний, економічний, церковний центр, а і як втілення вищої розум-
ної ойкумени, як втілення софійності в матеріально-просторово-
му середовищі міста. Зрозуміло, що столиця має символізувати

мудрість, виконувати функцію мудрої голови. М. Ю. Брайчевський в своїх дослідженнях зазначає, що доісторичні поселення на території Києва вже на межі ер мали семантику верховенства, бо мали назву Сар. "Сар" в осетинській мові означає "голова". Костянтин Багрянородний вже в середині десятого віку назвав київську фортецю (очевидно — на Замковому пагорбі) "Самбадас", в чому з точки зору вищезгаданого вченого, можемо вбачати його викривлену стародавню місцеву (сармато-аланського коріння) назву "Сарбатас"⁵.

У світогляді середньовіччя, упорядкований і замкнений простір міста, організовувався біля храмів. Місто ніби є простором храму, храм виступає центром міста, а обидва — суть образи одного і того ж ідеалу — Небесного Єрусалиму. В. Лазарєв зазначає: "Кам'яне місто серед безкінечного і ще не обжитого, ворожнечого степу — це зовсім не те, що кам'яна будова посеред густо населеної місцевості. В 1036 році незадовго до забудови святої Софії, зі степу прийшли орди печенігів й обложили Київ"⁶.

Митрополит Іларіон у своєму "Слові про закон і благодать" зіставляє святу Софію з храмом Єрусалима, який є центром святого міста і символом небесного Єрусалиму. Ця ідея нового Єрусалиму простежується у архітектурному рішенні собору, в основі якої лежить символічний образ Града Божого як упорядкованого Богом космосу.

Храм святої Софії Київської, збудований у 1037 році, є святішим паладіумом Київської Русі. Літургійна будова храму, передусім, пов'язана з фігурою Богородиці Оранти, яка розміщена посередині храму і образ якої визначає сутність всього інтер'єру. Традиційний жест Оранти, який має свій початок в ранньохристиянському мистецтві — підняті до рівня голови руки — є жестом молитви. Щоб зрозуміти сенс цього жесту Оранти, необхідно згадати відоме місце в Біблії. Згідно Книги Вихід, під час тяжкої битви ізраїльтян з єгиптянами, Мойсей підняв руки в молитві за свій народ. До тих пір, поки він тримав зусиллям волі руки піднятими, отримували перемогу ізраїльтяни, а коли руки Мойсея опускалися — перемогу отримували вороги. [Вих, 17, 11-12].

В світі цього епізоду стає зрозумілим, що Оранта — це теургічна сила, яка має знищити видимих і невидимих ворогів міста. Оранта стає воїном заступником, бо вона, як і Мойсей, бере на себе функцію захисту свого народу.

Зв'язок ідейної програми Софії Київської зі священною історією проглядається і в розписі святої Софії. Свідчення тому — розпис над конхою центральної аспіди Софії Київської. Над зображенням монументальної фігури Богоматері Оранти, яка втілює

собі як земну церкву, що проголошує: "Якщо ви не будете як діти, не можете йти до Царства Небесного".

В Стародавній Греції носило його зі Святої Софії. Тому слово стає знаменням доби Києва. Символіці Софії-Пантеїстичної премудрості-Софії, зв'язок з життям, як творчість цього зв'язку досліджує Костянтин Філософ в "Прогласі". Філософ в "Прогласі" від Слова до слов'ян, про який проголошує "Слова", 3) писемне життя не тільки зв'язок Слова з музикою, але освічує, несе світ від інших Божих іс.

Процес збирання Божим і введення в "Прогласі" з писемної слов'янської абетки можна говорити про Слово, їхній в культурі Київської

Створення ікон зрозуміння сутності світ. Ікона є витвором у поглядах всієї старовини і справжній іконіс — є метафізична — пише П. Флориданує світ трансцендентний, світ божий, який спасіння Божого є втіленням невидимого до людей.

В іконі все свідчить про маючи безпосередньо

ви. М. Ю. Брайчев-
історичні поселення
тику верховенства,
значає "голова". Кос-
того віку назвав ки-
горбі) "Самбадас", в
можемо вбачати його
аланського коріння)
ий і замкнений про-
то ніби є простором
за — суть образи од-
В. Лазарев зазначає:
житого, ворожнечо-
ва посеред густо насе-
збудови святої Софії,
Київ"⁶.
кон і благодать" зістав-
центром святого міста
ого Єрусалиму просте-
снові якої лежить сим-
ного Богом космосу.
у 1037 році, є святі-
будова храму, переду-
ти, яка розміщена по-
ність всього інтер'єру.
початок в ранньохрис-
олови руки — є жестом
Оранти, необхідно зга-
хід, під час тяжкої бит-
руки в молитві за свій
м волі руки піднятими.
руки Мойсея опускали-
17, 11-12].
що Оранта — це теур-
невидимих ворогів міс-
на, як і Мойсей, бере на
кої зі священною історі-
Свідчення тому — роз-
Київської. Над зобра-
ері Оранти, яка втілює в

собі як земну церкву, так і Премудрість Божу, розміщено надпис, що проголошує: "Бог серед нього — воно не захитається; Бог по-може йому зранку [Пс. 45, 6]".

В Стародавній Русі слово, передусім, називало явище, співвід-носило його зі Святим Письмом, з богословською літературою. Тому слово стає знанням мудрості. Саме Костянтину духовна тра-диція доби Київської Русі зобов'язана догматичній і художній символіці Софії-премудрості, художниці небесної. Через образ премудрості-Софії, в якій злиті твар, творець і творіння, утво-рюється зв'язок з християнською софіологією, з уявленням про життя, як творчість і радісне художество. Християнські витоки цього зв'язку досліджує В. Топоров, проводячи аналіз "Прогласа" Костянтина Філософа, в якому слово стає провідним. Костянтин Філософ в "Прогласі" зазначає три значення цього Слова: "1) при-хід Слова до слов'ян, який можна зрівняти з приходом Ісуса Хрис-та, про який проголошували стародавні пророки, 2) "софійність Слова", 3) писемне втілення Слова"⁷. Всі ці три мотиви передба-чають не тільки співвідношення, але внутрішній, органічний зв'язок Слова з мудрістю, завдяки чому Слово стає Логосом. Сло-во освічує, несе світло, за його допомогою людина відрізняється від інших Божих істот.

Процес збирання народів (мов) для просвітництва їх Словом Божим і введення справжньої християнської віри, співвідноситься в "Прогласі" з процесом збирання літер в слові і збиранням слов'янської абетки для просвітництва книжного. Таким чином, можна говорити про глибинну єдність Софії — премудрості Бо-жої і Слова, їхній взаємозв'язок, що характеризує важливу рису культури Київської Русі.

Створення іконного світу Софії повертає нас, передусім, до зрозуміння сутності іконопису як певного типу втілення Слова у світ. Ікона є витвором свідків. "Свідокство про світ духовний існує у поглядах всієї стародавньої філософії. Ось чому справжні бого-слови і справжні іконописці рівно звались філософами.... Іконо-пис — є метафізика як і метафізика — свого роду, іконопис сло-ва," — пише П. Флоренський [331, с. 351]⁸. Ікона, як витвір свідків, з'єднує світ трансцендентальний і реальний, світ духовний і тва-ринний, світ божий і земний. Ікона має велику силу втіленого в неї спасіння Божого Духа. Вона завжди софійна в своїй сутності, бо є втіленням невидимого Бога, який через неї проголошує свою любов до людей.

В іконі все свідчить про Божий Дух. Це, передусім, краса, яка, не маючи безпосереднього прагматичного виміру, є проявом Бо-

жої ласки до людини. Але ікона має також породжувальну красу силу. Про це свідчить зворотна перспектива у художньому просторі ікони, спрямованість її образів за межі самої ікони. Цьому відповідає і рух часу, який, як зауважує П. Флоренський, "в іконі має зворотній сенс свого розвитку, із майбутнього і минулого назустріч теперішньому"⁹.

В іконографії Софія ототожнюється то з Христом, то з Богоматір'ю, то церквою, то з типовим образом Нареченої із "Пісні Пісней" або з космосом. Відомий дослідник іконопису П. Флоренський зазначав: "Існує три основні типи ікони Софії Премудрості Божої: тип Янгола, тип Церкви і тип Богородиці. Їм відповідає три ікони: Новгородська, Ярославська та Київська"¹⁰.

Третій тип ікони Софії Премудрості Божої представлений Софією Київською. Тут передусім зображена церква, як храм Премудрості, оточена пророками і апостолами і Богородиця. Ідейним і художнім центром цього іконостасу виступає Богородиця, в лівій руці якої — немовля, а в правій — кадуцїй. На карнізі ротонди надпис: "Премудрість створила собі будинок". На кожному стовпі по три надписи: перша — назва духовного дару, друга — її символічне зображення, третя — відповідний текст з "Одкровення". На сходинах амвона — назви семи чеснот, а на сходинці "віри" — семи пророків. Над ротондою Бог-Отець, а над ним — Дух Святий, кругом них — сім архангелів: Михаїл, Ураїл, Рафаїл, Гавріїл, Серафїм, Іегурїїл, Варахїїл. Таким чином, як зазначає С. Булгаков: "Ця ікона є тим самим іконою всього святого, духоносного людства, іконою Церкви. Ця думка особливо яскраво знайшла свій вираз в іконі Софії Київського Ізвозу, який зображує храм премудрості з Богоматір'ю, яку оточують пророки з апостолами, тобто Церквою"¹¹. Можна зробити висновок про єдиний, загальний для усіх духовний початок, як відбиток однієї ідеї — ідеї мудрості, який знайшов своє втілення у різних типах ікони Софії премудрості Божої: типу янгола, типу святої церкви та типу Богородиці.

Таким чином, концепт софійності в київській культурі в контексті християнського екзистенціалу відбився, передусім, в образі Богородиці, яка була першою у світі, кому було дано спостерігати втілену мудрість, котру Бог втілював на землі. З іншого боку, християнський ідеал концепту софійності репрезентований ідейно-художньою програмою Софії Київської та храмової ікони собору Софії.

¹ Аверинцев С. С. К уяснению смысла надписи над конхой центральной апсиды Софии Киевской // София-Логос. — К.: Дух і літера, 2000. — 217

² Булгаков С. Н. Икона и иконопочитание. Догматический очерк. — М.: Русский путь, 1996. — с. 127

³ Сирцова О. Апостолы в иконографии греческого православия // Academia, 2000. — с. 127
⁴ Крымский С. Б. Икона Софии Премудростной Божией // Collegium. 2000. — с. 127
⁵ Брайчевский М. Икона Софии Премудростной Божией // Лазарев. Н. Н. М. Топоров В. Н. Св. 1. Первый век христианства // Флоренский П. А. Там само с. 144
⁶ Флоренский П. А. Там само с. 126

Дух толерант сучасн

У статті ося
ної моралі, совіс
ності в сучасно
шляхи вихованн
відні духовност
школи й суспільс
Ключові сло
спільна мораль,
дія суспільств

Постановка пр
вності як феноме
плосити, що дух